
Dwadzieścia lat odkwaszania zagrożonych zasobów z XIX i XX wieku w Bibliotece Narodowej

DOI: 10.36155/NK.27.00001

Władysław Sobucki

w.sobucki@op.pl

ORCID: 0000-0002-2353-0958

notes 27_2025
konserwatorski

Summary: Władysław Sobucki, *Twenty years of deacidification of endangered 19th and 20th-century resources at the National Library*

At the National Library in Warsaw, collections from the 19th and 20th centuries that are drawn up on acidic papers have been subject to professional maintenance for twenty years. It primarily includes deacidification in the Bookkeeper installation (compact prints) and using the C-900 device (sheets). In addition, if the condition of the library materials requires it, they are subjected to other necessary conservation procedures.

The purchase of all the equipment, as well as its installation and commissioning, was covered by the 2000–2008 government program "Acid Paper. Mass rescue of endangered Polish library and archival resources".

The article discusses the deacidification results achieved at the National Library from 2005 to 2024.

Odkwaszanie zbiorów z XIX i XX wieku na masową skalę w Bibliotece Narodowej w Warszawie rozpoczęło się w 2005 roku. Zostały one, jak wiadomo, sporządzone na tzw. kwaśnych papierach, co powoduje, że są nietrwałe, szybko tracą swoje właściwości, stają się kruche i rozpadają się. W konsekwencji ulegają zniszczeniu utrwalone na nich dokumenty. W Polsce sytuację tę nazwano swego czasu cichą katastrofą chemiczną¹.

W Książnicy Narodowej, podobnie jak w każdej bibliotece na świecie, zbiory z XIX i XX wieku stanowią główną i największą część zasobów. Ze względu na ilość nie jest możliwe uratowanie ich metodami konserwacji tradycyjnej. Dlatego też pod koniec ubiegłego wieku – głównie w krajach Europy Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych – opracowano wiele sposobów przeciwdziałania temu zjawisku. Powstały liczne nowe, technicznie zaawansowane i bardzo wydajne urządzenia do odkwaszania, przystosowane do przeprowadzania zabiegu w dużej, masowej skali. Opracowano ponadto i wdrożono technologię wytwarzania trwałych, bezkwasowych papierów. Uznano, że tylko przerwanie dalszego dopływu do bibliotek i archiwów zbiorów na kwaśnych papierach stworzy szansę powstrzymania, a przynajmniej ograniczenia zbliżającej się katastrofy.

Sukcesywne publikowanie przez Bibliotekę Narodową sprawozdań ze swojej działalności, które obejmują także syntetyczne ujęcie prowadzonej konserwacji zagrożonych zasobów z dwu ostatnich wieków², prowokuje choćby do krótkiego ich omówienia.

Profesjonalna konserwacja tych zasobów w Bibliotece Narodowej rozpoczęła się od uruchomienia w 2005 roku aparatu C-900, produkcji firmy Neschen, przeznaczonego do odkwaszania metodą bückeburską obiektów arkuszykowych. Dwa lata później, w 2007 roku, w Narodowej Książnicy oddano do użytku instalację

¹ B. Zyska, *Ochrona zbiorów bibliotecznych przed zniszczeniem*, t. 4, *Katastrofy w bibliotekach – przyczyny, zapobieganie i akcje ratunkowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 76.

² <https://www.bn.org.pl/o-nas/sprawozdanie-bn/> [dostęp: 3.06.2025].

Bookkeeper, produkcji Preservation Technologies L.P., przewidzianą przede wszystkim do odkwaszania książek.

Obydwa urządzenia zostały zakupione i uruchomione w trakcie Wieloletniego Programu Rządowego „Kwaśny papier. Ratowanie w skali masowej zagrożonych polskich zasobów bibliotecznych i archiwalnych”, który realizowany był w latach 2000–2008. Jego zasadniczy cel stanowiło rozpoczęcie w Polsce masowej konserwacji zbiorów z XIX i XX wieku.

Biblioteka Narodowa nie była więc jedynym beneficjentem tego programu. Urządzenia do masowego odkwaszania zostały zakupione i uruchomione także u innych jego uczestników: w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie oraz w archiwach: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Katowicach, Archiwum Państwowym w Gdańsku oraz Archiwum Państwowym w Warszawie. Oprócz urządzeń odkwaszających w każdej z tych jednostek, podobnie jak w Bibliotece Narodowej i w Bibliotece Jagiellońskiej, utworzono i wyposażono linie technologiczne umożliwiające konserwację dokumentów wymagających takiej interwencji. Ponadto zmodernizowano dwie inne pracownie konserwatorskie: w Centralnym Laboratorium Konserwacji Archiwaliów w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie oraz w Archiwum Państwowym w Poznaniu³. W ten sposób zrealizowane zostało najważniejsze zadanie programu.

Warto także przypomnieć, że od 1995 roku do polskich bibliotek zaczęły trafiać zbiory na trwałym papierze, co wykazano w trakcie badania przeprowadzonego również w trakcie wspomnianego programu. Zaobserwowano duży wzrost, do poziomu powyżej 7, średniej wartości pH książek z okresu 1995–2000, podczas gdy we wcześniejszych, pięcioletnich przedziałach czasowych średnie pH mieściło się w przedziale 4–5⁴.

3 Dokładne informacje o zakresie inwestycji czytelnik znajdzie w publikacji: *Odkwaszanie zbiorów bibliotecznych i archiwalnych w Polsce*, oprac. red. B. Berlińska i in., Biblioteka Narodowa, Warszawa 2008.

4 W. Sobucki, E. Jeżewska, *Wiedza o papierze dla konserwatorów zbiorów*, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2017, s. 159–161.

W Bibliotece Narodowej masowe odkwaszanie wraz z innymi niezbędnymi zabiegami konserwatorskimi o różnym stopniu zaawansowania wykonywano początkowo w nowo utworzonym Zakładzie Konserwacji Masowej Zbiorów Bibliotecznych. W 2015 roku wyodrębniono w nim jednak dwie osobne pracownie: Pracownię Konserwacji Masowej Arkuszy i Pracownię Konserwacji Masowej Książek, które wraz z innymi specjalistycznymi pracownikami tworzą od tamtego czasu Instytut Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych⁵.

W sprawozdaniach Biblioteki Narodowej zawarte są, między innymi, informacje o efektach odkwaszania w obydwu urządzeniach. W przypadku druków zwartych odnotowano liczbę odkwaszonych jednostek w poszczególnych latach, a niekiedy także ich wagę. W przypadku arkuszy efekty odkwaszania wyrażone są w najbardziej porównywalny sposób – po przeliczeniu na arkusze formatu A-4. Szczegółowe dane zestawiono w poniższej tabeli.

Tabela 1. Efekty odkwaszania w Bibliotece Narodowej zagrożonych zasobów z XIX i XX wieku

Rok	Odkwaszenie w urządzeniu		
	Bookkeeper		C-900
	Liczba woluminów	Liczba kilogramów	Liczba arkuszy (format A-4)
2005	–	–	172 147
2006	–	–	373 000
2007	47 999	16 700	494 962
2008	74 773	34 900	476 708
2009	77 805	43 569	248 648
2010	60 919	25 256	178 906
2011	77 485	27 188	140 172
2012	73 038	25 914	201 386
2013	78 798	26 941	313 914

⁵ B. F. Zerek, *Instytut Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych Biblioteki Narodowej – przegląd działalności 2015–2019*, „Notes Konserwatorski” 2018, nr 20, s. 59–90.

Rok	Odkwaszenie w urzędzeniu		
	Bookkeeper		C-900
	Liczba woluminów	Liczba kilogramów	Liczba arkuszy (format A-4)
2014	104 486	31 242	410 902
2015	104 284	21 820	425 455
2016	85 316	16 259	425 459
2017	82 713	11 652	412 882
2018	74 897	16 323	407 032
2019	82 422	128 279*	419 810
2020	70 386		319 963
2021	81 135		440 323
2022	60 347		534 089
2023	43 725		503 148
2024	68 027		543 361
łącznie 2005–2024	1 348 555	426 043	7 442 267

* W sprawozdaniach brak informacji o wadze odkwaszonych książek w latach 2019–2024. Podana w tabeli wartość została obliczona przy założeniu (dokonanym wyłącznie na potrzeby tego tekstu), że średnia waga pojedynczego woluminu odkwaszonego w latach 2019–2024 była identyczna jak w latach 2007–2018.

W aparacie C-900 odkwaszono dotychczas ponad 7 milionów arkuszy obliczeniowych (format A-4), a w instalacji Bookkeeper ponad 1,3 mln woluminów/jednostek/tek archiwalnych, o wadze 426 043 kilogramy, a więc ponad 426 ton. Robi to wrażenie. Powtórzmy więc: **ponad czterysta dwadzieścia sześć ton!**

Trzeba również podkreślić, że w obydwu pracowniach obiekty, gdy tylko istnieje taka potrzeba, były i są nadal poddawane niezbędnym zabiegom konserwatorskim, co naturalnie nie pozostaje bez wpływu na ilościowy wynik

odkwaszania. W Pracowni Konserwacji Masowej Arkuszy, między innymi, duże wyzwanie konserwatorskie – jak napisano w sprawozdaniu z 2020 roku – stwarzają dokumenty życia społecznego, gdyż większość z nich stanowią cienkie, zakwaszone papiery oraz wielokrotnie złożone, wielkoformatowe arkusze⁶. W Pracowni Konserwacji Masowej Książek z kolei odkwasza się także woluminy największego (tzw. trzeciego) formatu, które wymagają dłuższego czasu suszenia w instalacji do odkwaszania, co powoduje zmniejszenie liczby przeprowadzonych cykli. Obydwa przytoczone fakty wskazują, że ilościowe efekty odkwaszania zależą w dużym stopniu także od rodzaju odkwaszanych obiektów.

Trudno osiągnięte efekty konserwacji zagrożonych zbiorów w Bibliotece Narodowej ocenić inaczej niż jako bardzo dobre. Szczególnie że – jak podkreślono wielokrotnie w sprawozdaniach – od 2009 roku, czyli po zakończeniu WPR „Kwaśny papier”, odkwaszanie własnych zasobów finansowane jest z własnych środków. Jedynie odkwaszanie przeprowadzane w ramach usług odbywa się na koszt zlecających.

Co odkwaszano w Bibliotece Narodowej? Otóż prawie od samego początku praca wieloosobowych zespołów – najpierw w zakładzie, a potem w obydwu pracowniach konserwacji masowej – była skupiona na ratowaniu obiektów zaliczanych do Narodowego Zasobu Bibliotecznego, pochodzących z okresu masowej produkcji wydawniczej. Obejmowała także zbiory specjalne i cymelia z XIX i XX wieku, w tym: kolekcję wilanowską, kartografię, zbiory muzyczne oraz archiwa pisarzy i naukowców. Z tej ostatniej grupy w sprawozdaniach wymieniono między innymi: dzienniki Zofii Nałkowskiej (maszynopisy

⁶ Szerzej o problematyce masowego odkwaszania arkuszy: A. Lipińska, *Opieka nad dwudziestowiecznymi kolekcjami rękopiśmiennymi na przykładzie archiwów pisarzy, naukowców i ludzi kultury: możliwości nowych technologii konserwatorskich*, „Notes Konserwatorski” 2015, nr 17, s. 15–27; H. Straus, J. Wasił, *Odkwaszanie destruktywów na podłożu papierowym. Konieczny czy zbędny zabieg konserwatorski stosowany w profilaktyce ochrony zbiorów?*, „Notes Konserwatorski” 2019, nr 21, s. 249–256.

i rękopisy), materiały z archiwów: Zbigniewa Herberta, Mieczysława Jastruna, Aleksandra Janty-Polczyńskiego i Józefa Jankowskiego oraz księgozbiór Czesława Miłosza.

Od 2017 roku, gdy w Bibliotece Narodowej przystąpiono do realizacji projektu „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej”⁷ obydwie pracownie konserwacji masowej prawie całkowicie zaangażowane były w przygotowanie zbiorów do digitalizacji, podobnie zresztą jak wiodąca w Instytucie Pracownia Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych⁸.

Odkwaszano także sporządzone na papierze zbiory innych warszawskich instytucji kultury, między innymi: Muzeum Narodowego, Narodowego Instytutu Fryderyka Chopina, Żydowskiego Instytutu Historycznego, Biblioteki Uniwersyteckiej, Muzeum Wojska Polskiego, Archiwum Głównego Akt Dawnych, Archiwum Akt Nowych, Zamku Królewskiego, Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza, Polskiego Instytutu Sztuki Filmowej, Stowarzyszenia Autorów ZAiKS oraz Muzeum Jana Pawła II i Prymasa Wyszyńskiego.

W BN odkwaszaniu poddawano również zbiory, m.in.: Biblioteki Polskiej w Londynie, Biblioteki Kórnickiej PAN, Biblioteki Kopernikańskiej w Toruniu, Muzeum im. Anny i Jarosława Iwaszkiewiczów w Stawisku oraz Muzeum Podlaskiego w Białymstoku.

Jak trafnie napisano w kilku przywołanych już wielokrotnie sprawozdaniach: „Ratunek tym zbiorom może zapewnić tylko konserwacja masowa – ratowanie

⁷ Projekt obowiązywał w latach 2017–2020. W latach 2020–2022 realizowana była jego kontynuacja: „Patrimonium – zabytki piśmiennictwa”. W trakcie redagowania niniejszego tekstu Biblioteka Narodowa poinformowała na swojej stronie internetowej o trzeciej odsłonie projektu, pod tytułem: „Patrimonium – dziedzictwo uczonych”, który będzie trwał do 2028 roku; <https://www.bn.org.pl> [dostęp: 04.06.2025].

⁸ A. Lipińska, *Zadania konserwatorskie w trakcie realizacji digitalizacji zbiorów nowszych w ramach projektu „Patrimonium”*, „Notes Konserwatorski” 2017, nr 19, s. 161–169; J. Król-Próba, *Przygotowanie obiektów do digitalizacji w ramach projektu „Patrimonium” – realizacje konserwatorskie*, „Notes Konserwatorski” 2018, nr 20, s. 191–216.

zasobów bibliotecznych i archiwalnych w przeznaczonych do tego celu wyspecjalizowanych, nowoczesnych urządzeniach lub instalacjach, w procesach dezynfekcji, laminacji, odkwaszania i wzmacniania arkuszy oraz książek”.

Wszystkie te działania zostały zainicjowane programem WPR „Kwaśny papier”.

Dyrekcji Biblioteki Narodowej oraz Zespołom obydwu Pracowni Konserwacji Masowej gratuluję tak dobrych osiągnięć w ratowaniu zagrożonych utratą zasobów z XIX i XX wieku.